

Վահագն Խաչատուրյան Արամ Խաչատուրյան

ՎՐԱՍՏԱՆԻ «ՎԱՐԴԵՐԻ ՀԵՂԱՓՈԽՈՒԹՅԱՆ» ԴԱՍԵՐԸ ԵՎ «ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՀՐԱՇՔԸ»

Ներածություն

Վրաստանը ինքնիշխան պետություն է Հարավկովկասյան տարածաշրջանում և միջանկյալ դիրք է զբաղեցնում Արևելյան Եվրոպայի և Հարավարևմտյան Ասիայի միջև: Գտնվում է Առաջավոր Ասիայում՝ Մեծ Կովկասի լեռնային համակարգի արևմտյան և կենտրոնական հատվածներում: Արևմուտքում Վրաստանի ափերը ողողում են Սև ծովի ջրերը, հյուսիսում սահմանակցում է Ռուսաստանի Դաշնությանը, հարավ-արևմուտքում՝ Թուրքիային, հարավում՝ Հայաստանին, հարավ-արևելքում՝ Ադրբեջանին: Մայրաքաղաքը Թբիլիսին է, որը նաև երկրի քաղաքական, տնտեսական և մշակութային կենտրոնն է: Զբաղեցնում է 69.700 քառ. կմ տարածք, իսկ բնակչությունը, ըստ 2019 թվականի մարդահամարի տվյալների, կազմում է 3.723.500 մարդ: Բնակչության ճնշող մեծամասնությունը վրացիներ են, գլխավոր ազգային փոքրամասնություններն են ադրբեջանցիներն ու հայերը: Վրաստանը խորհրդարանական կառավարման համակարգով սահմանադրական, բազմակուսակցական հանրապետություն է¹:

ՀՆԱ	17.600 մլն ԱՄՆ դոլար
Մեկ շնչին ընկնող ՀՆԱ	4.717 ԱՄՆ դոլար
Դիրքը՝	
Doing Business	6
Կոռուպցիայի ընկալման համաթիվ	41
Տնտեսական ազատության համաթիվ՝ ըստ	
Հերիթեյջ հիմնադրամի	16²

1985 թ. ապրիլին գորբաչովյան վերակառուցմամբ հռչակված քաղաքական նոր ուղեգիծը թեև սկիզբ դրեց Խորհրդային Միության մեջ հասարակական, քաղաքական, տնտեսական փոփոխությունների, սակայն հետագայում բարեփոխումների տեղապատույտի, ազգամիջյան բախումների, տնտեսական ճգնաժամի, հանրապետությունների՝ անկախության ձգտումների արդյունքում ԽՍՀՄ-ում ծայր առած քաղաքական շարժումները, ԽՍՀՄ-ը վերափոխելու անհեռանկա-

¹ <https://www.wikiwand.com/hy/Վրաստան>

² [https://en.wikipedia.org/wiki/Georgia_\(country\)#International_rankings](https://en.wikipedia.org/wiki/Georgia_(country)#International_rankings)

րայնությունը մի շարք հանրապետություններում հանգեցրին հեղափոխությունների, որոնց հետևանքով Խորհրդային Միությունը փլուզվեց:

Հետխորհրդային ժամանակաշրջանում սկիզբ առած համակարգային փոփոխությունները, անցումային ժողովրդավարության բարդ ընթացքը, իշխանություն-ընդդիմություն դիմակայությունը, ռազմական բախումները, հին և նոր քաղաքական էլիտայի անկարողությունը և նրա վերասերումը նախկին խորհրդային մի շարք հանրապետությունների կանգնեցրին քաղաքական արմատական նոր փոփոխությունների իրականացման անխուսափելիության առջև: Այսօրինակ իրավիճակը դիտարժան է նաև Հարավային Կովկասի մյուս հանրապետություններում:

ԽՍՀՄ փլուզումից 13 տարի անց Վրաստանում տեղի ունեցած «թավշյա հեղափոխությունն» առաջ բերեց նոր քաղաքական իրավիճակ թե՛ երկրում, թե՛ տարածաշրջանում: Տեղի ունեցածը էապես ազդեց թե՛ ներհասարակական-ներքաղաքական և թե՛ աշխարհաքաղաքական զարգացումների վրա՝ մեծապես պայմանավորելով այդ զարգացումների ուղղությունը:

«Վարդերի հեղափոխությունից» հետո Վրաստանը հնարավորություն ստացավ դուրս գալու արատավոր շրջանից: Վրաստանի նոր իշխանությունը Միխեիլ Սաակաշվիլու գլխավորությամբ, ունենալով երկրի ազգաբնակչության հսկայական աջակցությունը, կարճ ժամանակում կարողացավ բոլոր ոլորտներում փոխել իրավիճակը: Նոր կառավարության առաջնահերթությունը կոռուպցիայի դեմ պայքարն էր, այսպես կոչված սոցիալական շուկայական տնտեսության մերժումը և անցումն ավելի դասական ազատական մոդելի: Բիզնեսի համար բարենպաստ պայմանների ստեղծումը, տնտեսության միջամտության և կարգավորման դադարեցման արդյունքում կառավարության ավելի արդյունավետ աշխատանքը, լայն տարածում ստացած կոռուպցիայի հաղթահարումը և ավելի ուժեղ ինստիտուցիոնալ մեխանիզմների ստեղծման համար հետևողական բազային բարեփոխումները Վրաստանի զարգացման նոր սցենարի մաս էին կազմում:

Աշխատանքի նպատակն է ներկայացնել 2000-ականների սկզբին Վրաստանի տնտեսության տարբեր ոլորտներում իրականացված բարեփոխումները և գնահատել կատարված աշխատանքը:

Գրականության ակնարկ

Վրացական «վարդերի հեղափոխությունը» մինչ օրս շարունակում է հետաքրքրության առարկա լինել հասարակության տարբեր խավերի համար: Դրանով են պայմանավորված հեղափոխությանը վերաբերող բազմաբովանդակ տարբեր նյութերի առկայությունը տպագիր ձևաչափով և էլեկտրոնային տարբերակներով: Հրապարակում եղած նյութերի գերակշռող մասը վերաբերում է բուն հեղափոխությանը՝ պատմական ակնարկի, քաղաքական վերլուծությունների, հիշողությունների ձևաչափով: Այն տարիների իրադարձությունները առավել ամբողջական է ներկայացված Լարիսա Բուրակովայի «Ինչու Վրաս-

տանում ստացվեց» գրքում¹, որը լույս է տեսել 2011 թ.: Հեղինակը փաստորեն ամփոփել է 2004-2011 թթ. իրադարձությունները, որոնց ականատեսն է եղել: Գրքի կարևորությունը պայմանավորված է նրանով, որ այնտեղ ներկայացվածն արդյունք է այդ ժամանակվա բարեփոխումներն իրականացրած մարդկանց հետ անմիջական շփումների, շատ դեպքերում՝ պարզապես որպես տեղի ունեցածի նկարագրություն:

Կան նաև հեղինակներ, ովքեր, դրական արտահայտվելով 2003 թ. հեղափոխության մասին, ավելի քննադատական վերաբերմունք են դրսևորում հեղափոխությունից հետո տեղի ունեցած հատկապես քաղաքական իրադարձությունների նկատմամբ՝ գտնելով, թե որոշ ժամանակից հետո Սաակաշվիլին և իր թիմն աստիճանաբար սկսեցին դրսևորել ավելի ավտորիտար աշխատանք²:

Հետազոտության տեսամեթոդական հիմքերը

Աշխատանքի համար տեսամեթոդական հիմք են հանդիսացել Վրաստանի «վարդերի հեղափոխության» վերաբերյալ շրջանառության մեջ եղած հրապարակումները, հետազոտությունները, աշխատությունները, ինչպես նաև հեղափոխության մասնակիցների հուշերը, տարբեր վերլուծական կենտրոնների ուսումնասիրությունները: Կիրառվել են վիճակագրական, համեմատական, խմբավորումների և վերլուծության ու ամփոփումների մեթոդները:

Ներքաղաքական գործընթացները հետխորհրդային Վրաստանում. ռազմական խռովություններից դեպի «վարդերի հեղափոխություն»

Հետխորհրդային Վրաստանի ներքաղաքական գործընթացները բարդ բնույթ ունեին: 1990 թ. հոկտեմբերի 28-ին երկրում անցկացվեցին առաջին բազմակուսակցական խորհրդարանական ընտրությունները, ուր հաղթանակ տարավ «Ազատ Վրաստան-Կլոր սեղան» ազգային կուսակցությունը՝ Զվիադ Գամսախուրիայի գլխավորությամբ, որն էլ դարձավ Վրաստանի Գերագույն խորհրդի նախագահ: 1991 թ. ապրիլի 9-ին ԳԽ-ն ընդունեց «Վրաստանի անկախ պետականության վերականգնման մասին» փաստաթուղթը: 1991 թ. մայիսի 26-ի ընտրություններում նախագահ ընտրվեց Զ. Գամսախուրիան: Հետխորհրդային շրջանի Վրաստանի քաղաքական զարգացումների առաջին փուլում ռազմական խռովություններն ու հեղաշրջումները երկրի ներքաղաքական զարգացումների անբաժան մասն են կազմել:

Անցումային փուլը Վրաստանի համար բավականին բարդ էր: Տնտեսական կապերի խզումը ավելի էր խորացել երկրում տիրող քաղաքական անկայունության և քաղաքացիական պատերազմի պայմաններում: Մեկ տարվա ընթացքում արտադրությունը կրճատվել էր գրեթե 6 անգամ, իսկ արտադրական և տրանս-

¹ Ст' у Буракова Лариса. Почему у Грузии получилось. М: ООО «Юнайтед пресс», 2011, 271 стр.

² Ст' у Токарев А., Реформы Михаила Саакашвили: территория и госуправление. что получилось у Грузии? <https://cyberleninka.ru/article/n/reformy-mihaila-saakashvili-territoriya-i-gosupravlenie-chto-poluchilos-u-gruzii/viewer>

պորտային ենթակառուցվածքները գրեթե ոչնչացված էին: Գնաճը կազմում էր 9000%, գործազրկությունը կազմում էր ավելի քան 20%, բնակչության եկամուտները խիստ նվազել էին, ազգային արժույթը՝ հիպերարժեգրկվել: Արդյունաբերությունը և գյուղատնտեսությունը կորցրել էին իրենց կենսունակությունը:

Ինչպես և բոլոր հետխորհրդային երկրներում, Վրաստանում ևս կառուցվածքային բարեփոխումների սկիզբը դրվել է անկախացումից անմիջապես հետո: Այդ ժամանակաշրջանը կարելի է բաժանել երկու մասի՝ մինչև 1993-2003 թթ. և 2003 թվականից կամ «վարդերի հեղափոխությունից» հետո:

Սոցիալական ծանր իրավիճակը, ազգաբնակչության ցածր կենսամակարդակը (պետծառայողների միջին աշխատավարձը կազմում էր 30 լարի՝ մոտ 15 ԱՄՆ դոլար, կենսաթոշակն ավելի ցածր էր), մարդու իրավունքների խախտումները, կոռուպցիայի բարձր մակարդակը լի էին անկանխատեսելի զարգացումներով: Երկրում իրավիճակը բարդացավ, երբ քաղաքական ընդդիմությունը Մ. Սաակաշվիլու, Զ. Ժվանիայի և Ն. Բուրջանաձեի գլխավորությամբ հրաժարվեց ընդունել 2003 թ. նոյեմբերի 2-ի խորհրդարանի ընտրությունների արդյունքները: Երկրում առաջացավ քաղաքական ճգնաժամ: «Վարդերի հեղափոխության» արդյունքում հաղթահարվեց այդ ճգնաժամը, և 2004 թ. հունվարի 4-ին Վրաստանում անցկացված նախագահական ընտրությունների արդյունքում քվեների 96 տոկոսով Վրաստանի նախագահ ընտրվեց Միխեիլ Սաակաշվիլին: Իսկ հաջորդ տարվա մարտին կայացած խորհրդարանական ընտրություններում հաղթանակ տարավ Սաակաշվիլու, Ժվանիայի և Բուրջանաձեի գլխավորած դաշինքը:

«Վարդերի հեղափոխությունից» երեք ամիս անց ելույթ ունենալով ԱՄՆ Զոնա Հոպկինսի համալսարանում՝ Մ. Սաակաշվիլին անդրադարձավ «վարդերի հեղափոխության երեք կարևոր դասերին», որոնցից առաջինը «քաղաքական ժառանգականության անցման ճանապարհի» հաղթահարումն էր: Երկրորդ դասը, ըստ Սաակաշվիլու, այն է, որ «վրացիները, լինելով եվրոպական ազգերի ընտանիքի անդամ, թե՛ աշխարհագրորեն և թե՛ ազգային ինքնագիտակցության առումով» միավորվեցին ազատական ու ժողովրդավարական սկզբունքների պաշտպանության շուրջ: «Վարդերի հեղափոխությունը» համարելով ազատության և ժողովրդավարական պետության մեջ ապրելու, իրենց ղեկավարներին ընտրելու և իրենց ճակատագիրը որոշելու Վրաստանի քաղաքացիների իրավունքի հաղթանակը՝ Սաակաշվիլին ընդգծեց. «Ես ժողովրդավարության նախագահն եմ»: Երրորդ դասի հիմքում ընկած են Վրաստանի և ԱՄՆ-ի միջև «առանձնահատուկ հարաբերությունները». «Վրացիներն ամերիկացիների հետ կիսում են նույն համոզմունքները, նույն արժեքները, նույն ձգտումները»:

Վրաստանի նախագահն անդրադարձավ երկրում քաղաքական և տնտեսական փոփոխությունների իրականացմանը. «Մենք պետք է առաջ ընթանանք: Մենք հնարավորություն ունենք ողջ տարածաշրջանում դրական փոփոխությունների սկիզբը դնել: Եթե այս հեղափոխությունը Վրաստանը հաջողությամբ ավարտին հասցնի, ապա այն հաջողության կհասնի ողջ տարածաշրջանում»:

«Վարդերի հեղափոխությունից» հետո նոր իշխանությունները Սաակաշվիլու գլխավորությամբ ձեռնամուխ եղան ներպետական կյանքում արմատական փոփոխությունների իրականացմանը, որոնցից առանցքայինը երկրում առկա լայնածավալ կոռուպցիայի հաղթահարումն էր: Սաակաշվիլին իրականացրեց կանխարգելիչ և պատժիչ միջոցառումներ: Հակակոռուպցիոն պայքարն ընթանում էր **«Զրո հանդուրժողականություն կոռուպցիայի հանդեպ»** կարգախոսի ներքո: Ամենակոռումպացված ոլորտը համարվող ճանապարհային ոստիկանությունը լուծարվեց, ստեղծվեց պարեկային ծառայություն: Ոստիկանական համակարգից հեռացվեցին 30 հազարից ավելի աշխատակիցներ: Այս գործողությունների արդյունքներով էր պայմանավորված հանրային տրամադրությունների փոփոխությունը ոստիկանության հանդեպ: Այսպես՝ 2016 թ. տվյալներով Վրաստանում ոստիկանությանը վստահում էր բնակչության 87 տոկոսը. սա Արևելյան Եվրոպայում ամենաբարձր ցուցանիշն էր:

Հետհեղափոխական Վրաստանում ընդունվեցին այնպիսի օրենքներ, որոնք հեշտացրին կոռումպացված պաշտոնյաների կալանավորումը և նրանց գույքի պետականացումն այն դեպքում, եթե նրանք չկարողանան ապացուցել այդ ունեցվածքի ծագման օրինական աղբյուրները: Ձերբակալվեցին մեծ թվով նախկին բարձրաստիճան պաշտոնյաներ, քրեական հեղինակություններ: Վրաստանը կարողացավ կտրել պետության և կազմակերպված հանցագործության՝ Է. Շևարձնաձեի կառավարման տարիներին է՛լ ավելի ամրացած կապը: Պետական և կազմակերպված հանցագործության առումով, ըստ Հանրային կարծիքի ուսումնասիրության միջազգային բյուրոյի 2011 թ. հաշվետվության, Վրաստանի ցուցանիշներն ամենացածրն էին ողջ Եվրոպայում:

Ըստ Transparency International միջազգային հակակառուպցիոն կազմակերպության կոռուպցիայի ընկալման համաթվի՝ եթե 2002 թ. Վրաստանը զբաղեցնում էր 89-րդ տեղն աշխարհում, 2004 թ.՝ 134-րդը, ապա 2009 թ.՝ 67-րդը, իսկ 2012 թ.՝ արդեն 51-րդը:

Ակսեցին արագորեն բարեփոխվել օրենքները, տեղեկատվական տեխնոլոգիաները գործադրելով՝ պետական կառավարման ապարատը դարձավ բաց և թափանցիկ: Վերացան վերահսկողական մի շարք կառույցներ: Կրճատվեց նախարարությունների և պետծառայողների թիվը, մնացյալ պետծառայողների աշխատավարձերն աճեցին 15 անգամ:

Լուրջ փոփոխություններ կատարվեցին արտաքին քաղաքականության ոլորտում. Վրաստանը որդեգրեց հստակ եվրոպական ուղղություն՝ նախատեսելով ԵՄ անդամակցության հեռանկարը: Անվտանգության ոլորտում հիմնական առանցքը դարձավ ՆԱՏՕ-ի հետ հարաբերությունների խորացումը՝ անդամակցության հեռանկարով:

Վրաստանը դադարեցրեց անդամակցությունն ԱՊՀ-ին: Տնտեսության մեջ Սաակաշվիլուն հաջողվեց հասնել լուրջ քայլերի. հարկային ոստիկանության ստեղծմամբ կտրուկ կրճատվեց ստվերային տնտեսությունը: Վրաստանի տնտեսությունն այդ տարիներին ինֆլացիայի նվազագույն մակարդակն ուներ:

Արձանագրվեց տնտեսական աճ: Աղքատությունը 1998-2003 թթ. 28.4 տոկոսից նվազեց 2004-2009 թթ. մինչև 24.5 տոկոսի: Գործարարության բարելավման առումով Վրաստանը հասավ այնպիսի արդյունքների, որ մուտք գործեց տնտեսապես արագ զարգացող երկրների շարք:

Չնայած այս և այլ արմատական բարեփոխումներին՝ հեղափոխությունից մի քանի տարի անց Սաակաշվիլու կառավարման հանդեպ ավելացան իշխանության գերկենտրոնացման և իշխանությունների տարանջատման սկզբունքի անտեսման մեղադրանքները:

2012 թ. հոկտեմբերին խորհրդարանական ընտրություններում Սաակաշվիլու ղեկավարած «Միացյալ ազգային շարժումը» պարտություն կրեց: Սաակաշվիլին հայտարարեց, որ դառնում են ընդդիմություն: Պարտության պատճառը համարվում էին վրացական բանտերում իրականացվող աղմկահարույց խոշտանգումների մի քանի դեպքերը, որոնք հանրայնացվեցին ընտրությունների նախօրեին:

2013 թ. ավարտվեց նախագահի պաշտոնում Սաակաշվիլու լիազորությունների ժամկետը:

«Վարդերի հեղափոխության» դերը շատ մեծ է Վրաստանի ժողովրդավարացման և արդիականացման, կոռուպցիայի հաղթահարման, արտաքին քաղաքականության հայեցակարգային փոփոխությունների առումով: Վրացական «թավջյա հեղափոխության» և հետագա արմատական բարեփոխումների մեջ առանցքային է հենց Միխեիլ Սաակաշվիլու դերը՝ Վրաստանում ժողովրդավարական հաստատությունների կայացման, արդյունավետ կառավարման, արևմտյան արժեհամակարգի և սկզբունքների ներդրման ու այլ կարևոր առումներով:

«Վարդերի հեղափոխությունը» Վրաստանը դուրս բերեց առաջընթացի և զարգացման ճանապարհ:

Մեր համոզմամբ՝ Վրաստանի փորձը շատ ուսանելի է բոլոր այն երկրների համար, որոնք զարգանալու մեծ ձգտում ունեն և իրենց առջև դրել են խնդիր՝ դուրս գալու ծանր սոցիալ-տնտեսական վիճակից, և ընտրել են հարատև զարգացման ճանապարհը:

Վրաստանի դեպքում կա ևս մեկ առանձնահատկություն, բացի վերը նշվածներից: Վիճակը մինչև «վարդերի հեղափոխությունը» այնքան անհուսալի էր, որ այդ ժամանակների ոչ մի քաղաքական գործիչ, քաղաքագետ, փորձագետ, միգուցե բացի Սաակաշվիլիից և իր թիմի որոշ անդամներից, չէր կարող կանխատեսել այն, ինչ տեղի ունեցավ 2003 թ. նոյեմբերին: Ընդհակառակը, Վրաստանի վերաբերյալ հոռետեսությունը գերիշխող էր, որը միանգամայն ընդունելի և հասկանալի էր: Այդ ժամանակվա իրավիճակը կարճ կարելի է ձևակերպել՝ անիշխանություն, անարխիա, հեռանկար չունեցող:

Ահա այդ իրավիճակում «վարդերի հեղափոխության» արդյունքում իշխանության եկան երիտասարդ, նոր սերնդի քաղաքական գործիչներ, որոնք շատ կարճ ժամանակում իրականացրին հրաշք, սեփական երկիրը «մթությունից» և հուսահատությունից հանելով՝ առաջնորդեցին դեպի ազատություն, ժողովրդա-

վարություն՝ վերադարձնելով երկրի քաղաքացիներին արժանապատիվ ապրելու իրավունքը: Ներկայացնենք այն ճանապարհը, որ անցավ Վրաստանը թավջա հեղափոխությունից հետո: Կրկնենք, որ այն, ունենալով իր բարդություններն ու ծուղակները, իհարկե, նաև յուրահատուկ է և ուսանելի:

Բարեփոխումների ճանապարհը

Փոքրիկ Վրաստանում մեկ օրում աշխատանքից հեռացնել 13 հազար մարդու՝ մեծ մարտահրավեր էր ծայների 97 տոկոսով ընտրված նախագահի համար: Սաակաշվիլիի նախագահության առաջին տարիներին լրատվական թողարկումները սկսվում էին նախկին կառավարության կոռումպացված պաշտոնյաների, նախկին իշխանությունների հետ կապ ունեցող գործարարների կամ քրեական հեղինակությունների հերթական ձերբակալությունների մասին լուրերով: 2004 թ. ամռանը միաժամանակ աշխատանքից հեռացվեցին ՃՈՔ-ի աշխատակիցները: Նրանց փոխարեն ստեղծվեց փոքրաթիվ, բայց բարձր վարձատրվող պարեկային ոստիկանություն, որը կաշառք չէր վերցնում և, ըստ էության, պայքարում էր խախտումների և հանցավորության դեմ:

Համալսարաններից հեռացվեցին մեծ թվով ծեր դասախոսներ, իսկ շնորհիվ ազգային քննությունների ներդրման՝ գործնականում հաջողվեց բուհերի ընդունելությունից ամբողջությամբ արմատախիլ անել կոռուպցիան:

2004 թ. էկոնոմիկայի նախարարությունը գլխավորեց հայտնի ձեռնարկատեր Կախա Բենդուկիձեն, որը դարձավ Վրաստանի տնտեսական բարեփոխումների հեղինակը: Մասնավորապես՝ նրա խորհրդատվությամբ կտրուկ նվազեցին հարկերը, մի շարք կարգավորող մարմիններ, որոնք նախկինում կոռուպցիայի աղբյուր էին, պարզապես լուծարվեցին: Արդյունքում պետքի չէր փաստացի եկամուտները 2003-2012 թթ. ավելացան 10 անգամ: Գրեթե նույնչափ ավելացան կենսաթոշակները՝ 2003 թ. 14 լարիից (այդ ժամանակվա փոխարժեքով՝ 7 դոլար) 2012 թ. հասնելով 150-ի (մոտ 90 դոլար): Այդ շրջանում Վրաստանում բացվեց Արդարադատության պալատը՝ քաղաքացիների սպասարկման հատուկ հաստատություն, որտեղ հնարավոր է արագ ստանալ անձնագիր և այլ փաստաթղթեր, գրանցել անշարժ գույք կամ բիզնես:

«Սկսած 2003 թվականից՝ Վրաստանը բացառիկ հաջողություններ է ցուցաբերում պետական ծառայությունների ոլորտում կոռուպցիայի դեմ պայքարում... Վրաստանն իր օրինակով ցույց տվեց, որ կոշտ քաղաքական կամքի առկայության և երկրի ղեկավարության համաձայնեցված գործողությունների պարագայում հաջողության կարելի է հասնել բավականին կարճ ժամանակահատվածում», - ասվում է Համաշխարհային բանկի՝ «Կոռուպցիայի դեմ պայքարը պետական ծառայությունների ոլորտում. Վրաստանում բարեփոխումների ժամանակագրությունը» հետազոտության մեջ:

Սակայն պետք չէ կարծել, որ ամեն ինչ հարթ է անցել: Սկզբում բարեփոխումները շատ դժվար էին, և իշխանությունը ստիպված էր դիմել կոպիտ և ծայրահեղ միջոցների, որպեսզի վերացնի կոռուպցիան և բյուրոկրատիայի

դիմադրությունը: Ռեֆորմների երկրորդ փուլը ոչ պակաս դժվար էր. այն, ինչի հասել էին, հարկավոր էր ինստիտուտավորել, որպեսզի թեթևացնեին հետագա զարգացումը: Զարմանալի չէ, որ իշխանության ագրեսիվ որոշումներն աստիճանաբար պակասեցրին հանրային աջակցությունը և մեծացրին չքավարարված ընտրողների թիվը: Սակայն կառավարությունը, չդանդաղեցնելով տեմպերը, շարունակեց նախատեսված միջոցառումները: Իսկ վերջիններս նախատեսում էին արմատական փոփոխություններ ամենուր: Ի՞նչ էր իրենից ներկայացնում բարեփոխումների փաթեթը: Թվարկենք դրանք:

Ամենից աչքի ընկնողը և հասարակության մեջ լայն տարածում և հավանության ստացածը սովետական պետական ավտոտեսչության լուծարումն էր: 2005 թ. վրացական ճանապարհային ոստիկանությունը ամբողջությամբ՝ 30.000 աշխատակիցներով, ազատ արձակվեց: Ինչ-որ ժամանակ Վրաստանը զրկվեց այդ ծառայությունից, բայց երթևեկությունն այդ ժամանակ անկանոն չդարձավ, որը ապացուցեց որոշման ճշմարիտ լինելը: Հետագայում հներին փոխարինելու եկան երիտասարդ, մոտիվացված ոստիկաններ, որոնց աշխատավարձը մեծացավ 15-40 անգամ:

Ամեն տարի՝ սկսած 2004 թվականից, Վրաստանը կրճատում էր հարկերի քանակը, իջեցնում դրույքաչափերը կամ պարզեցնում հարկային օրենսդրությունը: Հարկերի քանակը 2004 թ. 21-ից իջավ 7-ի՝ 2005 թ. և 6-ի՝ 2007 թ.: 2004 թ. անհատական եկամտային հարկը կազմում էր 20%, սոցիալական հարկը՝ 33%: 2008 թ. դրանք միավորվեցին, և միասնական եկամտային հարկը 25% էր:

Հաջորդ քայլը, որի իրականացմանը ձեռնամուխ եղավ իշխանությունը, մասշտաբային մասնավորեցումն էր: «**Մենք կվաճառենք ամեն ինչ, բացի խոճից**» արտահայտությունը, որ միանգամից դարձավ թևավոր, պատկանում էր վրացական «տնտեսական հրաշքի» հեղինակ Կախա Բենդուկիձեին:

Վրաստանում հինգ տարվա ընթացքում նախաձեռնվեց ավելի քան 70 բարեփոխում: Ըստ Doing Business-ի վարկանիշի հեղինակ Սիմոն Դյանկովի՝ Վրաստանից բացի ոչ մի այլ երկրի չի հաջողվել վերջին հիստուն տարվա ընթացքում իրականացնել այդպիսի մասշտաբային, խորքային, արագ բարեփոխումներ տարբեր բնագավառներում¹: Ըստ ԱՄՆ Միջազգային զարգացման գործակալության (USAID)՝ նման բան եղել է Սինգապուրում 1960-ականներին, Հարավային Կորեայում՝ 1970-ականներին, Իռլանդիայում՝ 1980-ականներին, Էստոնիայում՝ 1990-ականներին, Սլովակիայում 1998-2002 թվականներին:

Մեծ առումով վրացական բարեփոխումների դասերը կարելի բաժանել երեք մեծ խմբերի:

Առաջին դաս՝ ապաքյուրոկրատացում: Հեղափոխությունից հետո բոլորը հասկացել էին, որ կառավարման համակարգի և դրա հետ մեկտեղ նոր ապարատի ստեղծման անհրաժեշտությունը ժամանակի պահանջ է, և որ առանց դրա բարեփոխումների հաջողությունը մեծ հարցականի տակ է: Խնդրի լուծման

¹ USAID. Key Results Achieved by the USAID-Government of Georgia Business Climate Reforms Partnership. Tbilisi, 2009. P.4.

բանալին պետական ապարատի արմատական կրճատման մեջ էր: Այդ խնդիրը լուծելու արդյունքում էկոնոմիկայի նախարարության աշխատողների թիվը կրճատվեց երեք անգամ, վարչություններինը՝ երկու անգամ, գյուղատնտեսության նախարարությունում 4370 աշխատողից մնացին 600-ը: Թբիլիսիի քաղաքապետարանում 2500-ի փոխարեն մնացին 800-ը, ֆինանսների նախարարությունում 2004-2005 թթ. անձնակազմը 5342-ից կրճատվելու արդյունքում դարձավ 3673: Շրջակա միջավայրի և բնական ռեսուրսների նախարարությունում 5000-ի փոխարեն մնացին 1700-ը:

Պետական ապարատի բարեփոխումների մասին խոսելիս առնձնահատուկ, որպես ամենահաջողված օրինակ, պետք է անպատճառ նշել ներքին գործերի նախարարության արմատական փոփոխությունը: Հաջողության գրավականներից մեկը բարեփոխությունների արագությունն էր, չնայած միջազգային տարբեր կառույցներ (օրինակ՝ եվրոպական բարի կամեցողները) հորդորում էին շարժվել դանդաղ արագությամբ: Մեկ օրում ՆԳՆ-ում աշխատանքից ազատվեցին 15.000 աշխատակիցներ: Դրա հետ մեկտեղ ոստիկանների աշխատավարձը 20 դոլարից բարձրացավ տասն անգամ:

Մի միջանկյալ դիտարկում. բարեփոխումների հաջողությունը պայմանավորված էր նրանով, որ կաշառակերության կազմակերպված համակարգը վերացավ, և նրա գոյության համար այլևս հիմքեր չկային:

Ոստիկանական համակարգի փոփոխությունները բերեցին նրան, որ ազգաբնակչության մեջ ոստիկանների նկատմամբ վստահությունը 2010 թ. հասավ 84%-ի, երբ 2003 թ. այն ընդամենը 5% էր:

Նոր իշխանությունները կարգ ու կանոն հաստատելու, հասարակությանը հանցագործ աշխարհին բնորոշ սովորություններից հեռու պահելու նպատակով նախադեպը չունեցող քայլ արեցին. ազգային ժողովը ընդունեց օրենք կազմակերպված հանցագործության և ռեկետի մասին, որով սահմանվեցին այնպիսի հասկացություններ, ինչպիսիք են՝ «օրենքով գող», «գողական աշխարհ»:

Երկրորդ դաս՝ մասնավորեցում:

Երրորդ դաս՝ ազատականցում:

Կարևոր և հետաքրքիր է նաև իրականացվող բարեփոխումների նպատակները ձևակերպելը: Ներկայացնենք միջոցառումների այն ցանկը, որոնք պետք է ապահովեին այդ նպատակների իրականացումը:

Հակակոռուպցիոն միջոցառումներ

- Համակարգային հակակոռուպցիոն միջոցառումները բոլոր իրականացվող բարեփոխումների անբաժանելի մասն են:
- Դրանք իրականացվել են Երկու հիմնական ձևով՝
 - ա/ պատժիչ,
 - բ/ կանխարգելիչ:

Բարեփոխումների արդյունքը կոռուպցիայի էական կրճատումն էր: Ըստ Միջազգային ֆինանսական կորպորացիայի տվյալների՝ Վրաստանի բնակչու-

թյան միայն 2 %-ն է կաշառք տվել կամ ինչ-որ մեկից լսել կաշառք տալու կամ ստանալու մասին:

Իրավապահ ոլորտ

- Ներքին գործերի և պետական անվտանգության նախարարության միավորում,
- ֆունկցիոնալ զուգահեռության վերացում և բյուջեի ծախսերի ռացիոնալացում,
- ինտենսիվ բարեփոխումների և օպտիմիզացման գործընթաց,
- նյութատեխնիկական բազայի բարելավում.
 - ա/ նոր մեքենաների և գույքի ձեռքբերում,
 - բ/ ներքին գործերի նախարարության շենքի, ոստիկանության նոր բաժինների վերակառուցում, նորոգում և կառուցում,
- աշխատավարձի բարձրացում,
- ոստիկանության պետական ավտոտեսչության լուծարում,
- ամերիկյան ոստիկանական պարեկային համակարգի ներդրում՝ մարզային ոստիկանության գործառույթներով օժտված,
- քրեական ոստիկանության բարեփոխում, դետեկտիվների և տեսուչների ծառայությունների ստեղծում,
- քաղաքացիական արտակարգ իրավիճակների ծառայության արդիականացում (ներառյալ հրշեջ ծառայությունը),
- 022 շուրջօրյա հեռախոսային կենտրոնի ստեղծում,
- ծառայությունների գործակալության ստեղծում և «Մեկ պատուհան» սկզբունքի իրականացում,
- իրավապահ մարմինների տեղեկատվական միասնական տվյալների բազայի ստեղծում,
- ոստիկանական ակադեմիայի ստեղծում՝ նոր և գործող իրավապահների համար շարունակական դասընթացների կազմակերպման նպատակով:

Քրեական օրենսդրություն

- 2004 թ. հունիսի 24-ին «Կազմակերպված հանցավորության և ռեկետի մասին» օրենքի ընդունում, որը նախատեսում էր «օրենքով գողերի» ինստիտուտի խարխլում, «գողերի» մտածելակերպի պատժելիություն՝ որպես այդպիսին: Արդյունքում՝ ազատության մեջ «օրենքով գողեր» չպետք է լինեին,
- 2005 թվականի մայիսից սկսած, համաձայն նոր քրեական դատավարության օրենսգրքի, հանցագործության կատարման փաստի վերաբերյալ ցանկացած տեղեկատվություն նախաքննություն նախաձեռնելու հիմք է,
- մարդու իրավունքների ոտնահարման փաստերը նվազեցնելու համար նախաքննության նկատմամբ գլխավոր դատախազության վերահսկողության մեծացում,
- նախաքննության ժամանակի կրճատում՝ 9-ից 4 ամիս,
- կալանավորման կրճատում՝ 24-ից 12 ամիս,

- մեղադրյալին իրավունք է տրվում 2 անձի որպես վկա հրավիրել ցանկացած քննության, կազմակերպել իր քննությունը,
- ընթացակարգային գործարքների ինստիտուտի ներդրում:

Պետական համակարգ

- Նախարարությունների թվի կրճատում 18-ից մինչև 13: Մի քանի նախարարությունների և պետական գերատեսչությունների, այդ թվում՝ գների կարգավորման պետական տեսչության, հակամենաշնորհային ծառայության վերացում,
- «անկախ» գերատեսչությունների վերացում և դրանց ենթարկում նախարարություններին,
- հանրային ծառայությունների թվի կրճատում 52-ից 34-ի,
- նախարարությունների անձնակազմի նվազեցում 35%-ով և պետական հատվածի աշխատողների թվի կրճատում 50%-ով,
- ֆունկցիաների օպտիմալացում, կրկնօրինակման վերացում,
- քաղաքացիական ծառայողների աշխատավարձերի բարձրացում 15 անգամ,
- երիտասարդ մասնագետների զանգվածային ներգրավում պետական ապարատում,
- նախարարությունների անցում միջնաժամկետ պլանավորման,
- «Տնտեսական ազատության» ակտի ընդունում (ուժի մեջ է մտել 2013 թվականի դեկտեմբերի 31-ից), որը սահմանում է.

ա/ քաղաքացիների մասնակցությունը պետական հարկերի սահմանմանը,

բ/ հարկերի նոր տեսակների ներդրումը (ի լրումն հաստատված հինգի՝ եկամտահարկ, շահութահարկ, ԱԱՀ, մաքսատուրքեր, ակցիզային հարկեր՝ բացառությամբ գույքահարկի, որի դրույքաչափը որոշվում է հարկային օրենսգրքով) կամ գործող հարկերի վերին սահմանի բարձրացումը հնարավոր է միայն հանրաքվեի միջոցով,

գ/ մակրոտնտեսական ցուցանիշների սահմանները.

- համախմբված բյուջետային ծախսերը չպետք է գերազանցեն ՀՆԱ-ի 30% -ը,
- համախմբված բյուջեի պակասուրդը չպետք է գերազանցի ՀՆԱ-ի 3% -ը,
- պետական պարտքը չպետք է գերազանցի ՀՆԱ-ի 60% -ը,

դ/ բյուջեի համընդհանրության սկզբունքը.

- օրենսդրությունը չի կարող կապել կառավարության որոշակի եկամուտները որևէ կոնկրետ բյուջեի ծախսերի ֆինանսավորման հետ,
- կապիտալի տեղաշարժի ազատության սկզբունքը:

Դատական համակարգ

- Արդարադատության բարձրագույն խորհրդի ստեղծում,
- առաջին ատյանի դատարանի՝ երկրորդից հստակ տարանջատում,
- դատավորների համար հստակ ընթացակարգերի սահմանում,
- իրավական համակարգի ազատականացում,
- գույքի նկատմամբ իրավունքների պաշտպանության ամրապնդում,

- դատավորների աշխատավարձի և թոշակների բարձրացում:

Քրեակատարողական համակարգ

- Ժամանակակից քրեակատարողական հիմնարկների կառուցում,
- բանտերում բանտարկության պայմանների բարելավում և մոտեցում համաշխարհային չափանիշներին,
- կազմակերպված հանցավորության ղեկավարների առանձնացում այլ բանտարկյալներից. նրանք այլևս չեն ստանա հատուկ և չարտոնված արտոնություններ:

Հարկային բարեփոխումներ

- Հարկերի քանակի իջեցում 2003-ի 26-ից 6-ի 2008-ին,
- ԱԱՀ-ի դրույքաչափի իջեցում 20%-ից մինչև 18%,
- պրոգրեսիվ 12-20% տոկոսադրույքով եկամտահարկի փոխարինում 12% հարթ տոկոսադրույքով,
- շահութահարկի դրույքի իջեցում 20%-ից 15%-ի,
- եկամտի և սոցիալական հարկերի համատեղում, ընդհանուր միասնական տոկոսադրույքի նվազեցում մինչև 20%-ով՝ հարթ դրույքաչափով,
- ակցիզային հարկերի և գույքահարկի իջեցում,
- հարկային համաներում եկամտի համար մինչև 2004 թվականը,
- կապիտալ ծախսերի մաշվածության հնարավորություն,
- ԱԱՀ-ի վերադարձ,
- ֆինանսների նախարարությանն առընթեր հարկային խորհրդի ստեղծում՝ հարկային վեճերը մինչև դատական նիստը լուծելու համար,
- հարկային հայտարարագրերը էլեկտրոնային եղանակով ներկայացնելու հնարավորություն:

Մաքսային բարեփոխումներ

- Հարկային տեսչության և մաքսային ծառայության միավորում,
 - մաքսային պարտավորությունների լուծարում 2006 թվականի սեպտեմբերի 1-ից,
 - ներմուծման/արտահանման քանակական սահմանափակումների վերացում,
 - մաքսային սակագների կտրուկ իջեցում.
- ա/ 0% ներմուծվող ապրանքների 90%-ի համար,
- բ/ 12% և 5% միայն գյուղատնտեսական արտադրանքի և շինանյութերի որոշակի տեսակների համար,
- ոչ սակագնային արգելքների վերացում. Վրաստանում ԵՄ, ՏՀԶԿ / OECD և ԱՊՀ տեխնիկական ստանդարտները հավասարվեցին ազգային տեխնիկական պահանջներին,
 - մաքսային պահեստի հատուկ ռեժիմի ներդրում. միակ վճարումը պահեստի քառակուսի մետրի համար վճարն է:
- Բարեփոխումների ամբողջ իմաստը, նպատակը տնտեսության, կառավարման, առանձին ճյուղերի ազատականացումն էր: Դրան էր ուղղված իշխա-

նության բոլոր թևերի գործունեությունը: Դա էր պատճառը, որ միաժամանակ տնտեսության բոլոր բնագավառներում և ճյուղերում սկսվեցին այնպիսի քայլեր կատարվել, որոնք նպատակ ունեին՝

- ազատականացնել
- ներքին տնտեսական կյանքը,
- արտաքին տնտեսական գործունեությունը,
- մասնավորեցման լայնամասշտաբ գործունեություն սկսել,
- բարեփոխել
- բիզնես սկսելու լիցենզիայի և թույլտվությունների տրամադրման գործընթացները,
- գազի մատակարարման և էլեկտրաէներգետիկայի համակարգերը,
- կրթությունը և առողջապահությունը,
- սոցիալական ապահովության համակարգը,
- բանակը և զինվորական ծառայության համակարգը:

Տնտեսական ցուցանիշները հետհեղափոխական Վրաստանում

Ստացված արդյունքները գնահատելու համար համեմատենք տարբեր ժամանակների տնտեսական ցուցանիշներ: Նախ՝ ներկայացնենք Վրաստանի երեք ղեկավարների կառավարման ժամանակաշրջանների ՀՆԱ-ի աճի պատկերը (տե՛ս աղյուսակ 1): Երկրորդ՝ բավականին հետաքրքիր է անդրադառնալ կառավարման արդյունավետությանը, քանի որ դա հնարավորություն է տալիս համեմատությունների միջոցով գնահատել երկրի վիճակը տարբեր տարիների կտրվածքով, ինչպես նաև տարբեր երկրների հետ համեմատության առումով: Այս հարցում շատ կիրառելի է Համաշխարհային բանկի հրապարակումը Համաշխարհային կառավարման ինտեգրալային համաթվի վերաբերյալ՝ (տե՛ս գծապատկեր 1 և աղյուսակ 2):

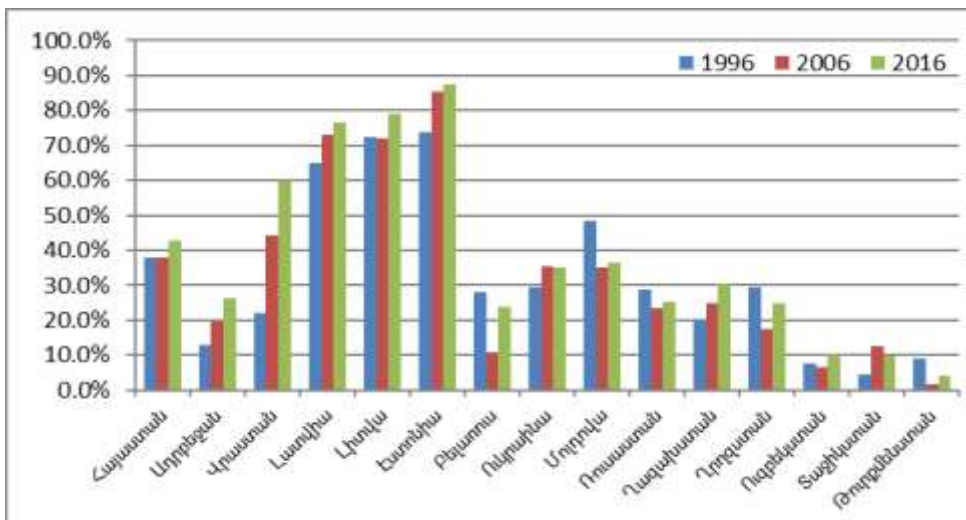
Ինտեգրալային համաթիվը հանրային կառավարման համաթվի բաղկացուցիչների փաստացի արժեքների հանրագումարի հարաբերությունն է դրանց առավելագույն մեծությանը (տվյալ դեպքում՝ 6x100)՝ արտահայտված տոկոսով: Ներկայացված տվյալների համաձայն՝ Վրաստանը, բացի Բալթյան երկրներից, առաջատարն է կառավարման արդյունավետություն առումով: Հաշվարկի համար օգտագործվում են վեց ցուցանիշներ, որոնցից յուրաքանչյուրն էլ ունի իր կարևորությունը, սակայն, ըստ մեզ, առավել կարևորը, որը նպաստում է կառավարման արդյունավետության բարձրացմանը, կոռուպցիայի մակարդակն է (տե՛ս աղյուսակ 3):

Այսպես՝ 1996 թ. կոռուպցիայի դեմ պայքարի ցուցանիշը ամենացածրն է եղել Վրաստանում (1.08%), իսկ ամենաբարձրը՝ Էստոնիայում (69.89%), Հայաստանի Հանրապետությունը այդ ցուցանիշով 1996 թ. զբաղեցրել է 6-րդ տեղը՝ հետ մնալով Էստոնիայից (69.89%), Լիտվայից (68.28%), Լատվիայից (50.01%), Բելառուսից: Վրաստանի ցուցանիշները տպավորիչ են. քսան տարվա ընթացքում կոռուպցիայի ցուցանիշը բարելավվել է մոտ 80%-ով, իսկ, օրինակ, մեր երկրում այն նվազել է 3%-ով:

Աղյուսակ 1

Վրաստանի փոփոխության դինամիկան ըստ երկրի ղեկավարների կառավարման ժամանակաշրջանի, 1995-2018 թթ.¹

	Ժամանակաշրջան	ՀՆԱ կուտակային աճ	ՀՆԱ միջին տարեկան աճ
Էդուարդ Շևարդնաձե	1995-2003	67.2	5.9
Միխեիլ Սաակաշվիլի	2004-2012	70.3	6.1
Բիձինա Իվանիշվիլի	2013-2018	26.3	4.0

Գծապատկեր 1. Համաշխարհային կառավարման ինդեքսային համաթիվը նախկին Խորհրդային Միության երկրներում 1996-2016 թթ.²

¹ Կազմվել է մեր կողմից ըստ Geostat.ge կայքի տվյալների:

² Կազմվել է և հաշվարկվել է հեղինակի կողմից՝ Worldwide Governance Indicators, <http://info.worldbank.org/governance/wgi/#home> տվյալների բազայի հիման վրա:

Աղյուսակ 2

Նախկին Խորհրդային Միության երկրներում համաթիվը 1996-2016 թթ.՝ նվազման կարգով (տոկոսային գնահատմամբ՝ 0-ից 100)¹

Երկրները	Ինտեգրալային համաթիվը, %-ով		
	1996 թ.	2006 թ.	2016 թ.
Էստոնիա	73.78	85.23	87.42
Լիտվա	72.25	72.15	79.07
Լատվիա	65.00	73.23	76.48
Վրաստան	21.90	44.20	59.90
Հայաստան	37.90	37.90	42.80
Մոլդովա	48.56	35.11	36.42
Ուկրաինա	29.44	35.57	35.00
Ղազախստան	20.28	24.71	30.56
Ադրբեջան	12.80	19.50	26.20
Ռուսաստան	28.60	23.36	25.29
Դրոգստան	29.40	17.46	24.70
Բելառուս	28.20	10.95	23.80
Ուզբեկստան	7.57	6.72	10.21
Տաջիկստան	4.34	12.44	9.89
Թուրքմենստան	9.13	1.77	4.01

Աղյուսակ 3

Կոռուպցիայի դեմ պայքարի ցուցանիշները նախկին ԽՍՀՄ երկրներում²

Երկրները	1996	2006	2008	2016	Փոփոխությունը, տոկոսային կետ	
					2006 թ. 1996 թ. նկատմամբ	2016 թ. 2008 թ. նկատմամբ
Հայաստան	38.17	29.76	27.67	32.69	-8.41	5.02
Ադրբեջան	2.69	12.68	11.17	17.79	9.99	6.62
Վրաստան	1.08	58.54	54.37	73.56	57.46	19.19
Լատվիա	50.01	68.78	63.59	67.31	18.77	3.72
Լիտվա	68.28	60.49	61.65	73.08	-7.79	11.43
Էստոնիա	69.89	81.95	81.07	84.62	12.06	3.55
Բելառուս	42.47	31.71	32.04	47.60	-10.76	15.56
Ուկրաինա	13.44	24.88	19.90	19.71	11.44	-0.19
Մոլդովա	39.78	31.22	31.55	14.42	-8.56	-17.13
Ռուսաստան	15.05	19.51	12.14	18.75	4.46	6.61
Ղազախստան	12.37	17.56	16.02	20.67	5.19	4.65
Դրոգստան	17.20	5.85	6.31	12.02	-11.35	5.71
Ուզբեկստան	12.90	17.07	14.08	10.10	4.17	-3.98
Տաջիկստան	5.91	16.10	6.25	12.50	10.19	6.25
Թուրքմենստան	15.59	1.95	2.43	4.33	-13.64	1.90
Միջինը	26.99	31.87	29.35	33.94	4.88	4.59

¹ Կազմվել և հաշվարկվել է հեղինակի կողմից՝ Worldwide Governance Indicators, <http://info.worldbank.org/governance/wgi/#home> տվյալների բազայի հիման վրա:

² Կազմվել և հաշվարկվել է՝ Worldwide Governance Indicators, <http://info.worldbank.org/governance/wgi/#home> տվյալների բազայի հիման վրա:

Մեկ փաստ ևս. Համաշխարհային բանկի «Բիզնեսի վարում» զեկույցի համաձայն՝ 2004-2007 թվականներին Վրաստանը դարձել է ամենաշատ բարեփոխումներն անցկացրած երկիրն աշխարհում: Մասնավորապես՝ Վրաստանը բիզնես վարելու դյուրինության ցուցանիշով վարկանիշային աղյուսակում 137-րդ տեղից բարձրացել է մինչև 11-րդ հորիզոնական՝ գերազանցելով Գերմանիային ու Ֆրանսիային:

Խոսելով Վրաստանի տնտեսական հեղափոխական քայլերի մասին՝ չենք կարող չնշել, որ տնտեսական բարեփոխումների հաջողությունը պայմանավորված էր նաև այդ բարեփոխումների հեղինակ Կախա Բենդուկիձեով, որը Սաակաշվիլու հետ շատ կարճ հանդիպումից հետո (այդ հանդիպումը, ըստ 2000-2005 թվականներին Ռուսաստանի նախագահ Վ. Պուտինի խորհրդական Անդրեյ Իլարիոնովի, տևել է մեկ ժամ), տվել է իր համաձայնությունը տեղափոխվել Վրաստան՝ փոխվարչապետի լիազորություններով, և գլխավորել բարեփոխումների իրականացումը¹: Բենդուկիձեին անվանում են նաև «վրացական տնտեսական հրաշքի հայր»:

Շատ հետաքրքիր են հենց նրա որոշ դիտարկումներ, որոնք այսօր էլ չեն կորցրել իրենց կարևորությունը: Խոսքը վերաբերում է հատկապես այսպես կոչված անցումային շրջանի զարգացող երկրներին, որոնց թվին է դասվում նաև Հայաստանը: Ներկայացնենք դրանցից մի քանիսը:

«...Ցանկացած գործի համար անհրաժեշտ է փող, իսկ որպեսզի շատ գործեր կատարես, հարկավոր է շատ փող: Հարց է ծագում՝ ո՞րն է ավելի լավ՝ մեծ բյուջեն, թե՛ փոքրը:

Այս հարցը առաջանում է, երբ քննարկվում է հարկային օրենսգիրքը: Իսկ նշված հարցադրումը կարո՞ղ է վեճի առարկա լինել. իհարկե ո՛չ, մեծ բյուջեն փոքրից լավ է: Պարզվում է, սակայն, որ իրականում հարցի պատասխանը միանշանակ չէ: Մեծ բյուջե ունենալու երկու ճանապարհ կա. կարելի է մեծ հարկեր սահմանել, կարելի է նաև ամեն տարի պարտքով մեծ գումարներ վերցնել: Առաջինը, ըստ Բենդուկիձեի ձևակերպման, նշանակում է սեփական ոտքերը ջարդել, երկրորդը՝ կախվել: Այսինքն՝ առաջին դեպքում զարգացումը կլինի շատ դանդաղ տեմպերով, երկրորդի դեպքում շարժումը արագ կլինի, սակայն կբերի ֆինանսական աղետի: Իմիջիայլոց, կարելի է և համատեղել. սահմանել բարձր հարկեր և մեծ վարկեր վերցնել: Այս առումով Հունաստանի օրինակը շատ ուսուցանելի կարող է լինել, վատ առումով, իհարկե»²:

Վրաստանը գնաց յուրահատուկ ճանապարհով: Առաջինը և ամենակարևորը, որ իրականացվեց, խնդիր դրվեց հնարավորինս փոքրացնել պետության միջամտությունը, մասնակցությունը տնտեսական կյանքին: Այս որոշման հիմքում մի քանի երկրների փորձն էր, որն ուսումնասիրվել էր ամերիկացի տնտեսա-

¹ Տե՛ս Անդրեյ Իլարիոնով. վրացական տնտեսական բարեփոխումների հրաշքը տեղի ունեցավ Կախա Բենդուկիձեի շնորհիվ, javadoc.info, 14.11.2014

² Каха Бендукидзе, Михаил Саакашвили, Великое возрождение: Грузия <http://old.inliberty.ru/library/667-Velikoe-vozhrozhdenie-Gruziya>

գետների կողմից 1960-1990 թվականների համար. ոսումնասիրման առարկան բյուջեի և տնտեսական աճի կախվածությունն էր: Պարզվել էր, որ որքան մեծ են կառավարական ծախսերի բաժինը ՀՆԱ-ում (այսինքն՝ որքան մեծ է բյուջեն), այնքան փոքր են տնտեսական աճի տեմպերը: Նշված ժամանակաշրջանի ամբողջ ընթացքում կայուն զարգացում էին ապրել Հոնկոնգը, Սինգապուրը, Թայվանը, Հարավային Կորեան և Մալայզիան: Այս հինգ երկրների տնտեսական աճի միջին տեմպը եղել էր 5 տոկոս, իսկ ՀՆԱ-ում բյուջեի տեսակարար կշիռը կազմել էր 25 տոկոս:

Վրաստանում իրականացված փոփոխությունների արդյունքում, օրինակ, հարկահավաքության արդյունավետությունը զգալիորեն բարձրացավ: Եթե 2000 թ. հարկային մուտքերը կազմում էին ՀՆԱ-ի 14.7%-ը, ապա 2007 թ. այդ ցուցանիշը կազմում էր արդեն 25.8%¹, իսկ 2012 թ.՝ 24.0%²:

Վերը նշված խնդրի իրականացման առաջին քայլերից մեկը եղավ եկամտային հարկի դրույքաչափի իջեցումը մինչև 20 տոկոս, դրանից հետո նույն տրամաբանությամբ ոչ միայն իջեցվեցին հարկային դրույքաչափերը, այլև կրճատվեց հարկերի քանակը: Սրան զուգահեռ կրճատվեցին գործող, պետության կողմից սահմանված, տնտեսական կյանքը կարգավորող բազմաթիվ նորմատիվներ, որն էլ կարճ ժամանակում տվեց իր արդյունքները. Վրաստանը ոչ միայն դուրս եկավ քաղաքական ճգնաժամից, այլև հաջողությամբ հաղթահարելով անցյալի ժառանգության ծանր հետևանքները՝ կոռուպցիան, ահռելի չափերի հասնող բյուրոկրատական ապարատի գոյությունը, մենաշնորհների առկայությունը, հարկային ծանր բեռը, փախստականների՝ երկար տարիներ անլուծելի համարվող խնդիրները, համարձակ և կանխատեսելի գործողություններով երկիրը հանեց տնտեսական անհուսալի վիճակից, վերականգնվեց և հաջողությամբ առաջ շարժվեց՝ մոռացության մատնելով անցյալի տխուր հուշերը, հատկապես քայքայված, առանց հեռանկարի մնացած տնտեսության մասին;

Ամփոփում

Այն, ինչ տեղի ունեցավ Վրաստանում, «վարդերի հեղափոխության» արդյունքում իշխանություն եկած քաղաքական ուժի նպատակամղված, հետևողական, համարձակ, շատ դեպքերում ցավոտ և ոչ հաճելի այն քայլերի արդյունքն էր, որոնք ունեին կոնկրետ նպատակներ, թիրախներ: Իրականացվող բարեփոխումներն իսկապես հեղափոխական էին և ուղղված էին հասարակության բոլոր խավերին: Արդյունքում Վրաստանն ընդամենը 3-5 տարիների ընթացքում փաստացի չկայացած, հեռանկար չունեցող, կոռումպացված երկրից վերածվեց ազատ, կոռուպցիայից ձերբազատված, շատ կողմերով շատ երկրների և մարդկանց համար գրավիչ երկրի:

Բարեփոխումները պետք չէ հետաձգել: Պետք չէ մտածել, որ քաղաքական ուժերի այլ հարաբերակցության կամ տնտեսության մեկ այլ իրավիճակի պայ-

¹ Ministry for foreign affairs of finland.Aid for trade Needs Assessment//Georgia.Trade and Human development.April 2011,page 14.

² Աղբյուրը՝ <https://regnum.ru/news/fd-abroad/georgia/1687579.html>

մաններում դրանք ավելի հաջող կլինեն: Բացի այդ, բարեփոխումները պետք է լինեն բավականաչափ արմատական: Վերջապես, բարեփոխումները չեն կարող իրականացվել ըստ որոշ կոշտ ալգորիթմի: Սա միշտ էլ ստեղծագործ գործընթաց է, և այն սկսելու համար հարկավոր է միայն քաղաքական կամք:

Այսօր, իհարկե, հեղափոխություն իրականացնողները իշխանության չեն, սակայն նրանք իրականություն դարձրին ժողովրդավարական երկրներին հատուկ ամենակարևոր միսիան. իրենցից հետո երկրում իշխանափոխությունը տեղի ունեցավ առանց ուժային միջամտության, ազատ, ժողովրդավարական ընտրությունների միջոցով, որն էլ լավագույն գրավականն է երկրի ապագա հաջողությունների հասնելու համար¹:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. Антикоррупционные реформы в Грузии - OECD.org,
<http://www.oecd.org/corruption/acn/OECD-ACN-Georgia-Round-4-Monitoring-Report-RUS.pdf>
2. Бендукидзе Каха , Саакашвили Михаил, Великое возрождение: Грузия
...<http://old.inliberty.ru/library/667-Velikoe-vozhrozhdenie-Gruziya>
3. Буракова Л., Почему у Грузии снова получилось?
<https://republic.ru/posts/26156>
4. Буракова Лариса. Почему у Грузии получилось. М: ООО «Юнайтед пресс», 2011, 271 стр.
5. Назаров В., Уроки либеральных реформ в Грузии
<https://www.forbes.ru/ekonomika-column/vlast/67978-uroki-liberalnyh-reform-v-gruzii>
6. Налоговая реформа Грузии: чему поучиться Украине
<https://voxukraine.org/ru/nalogovaya-reforma-gruzii-chemu-poichitsia-ukraine-ru/>
7. Токарев А., Реформы Михаила Саакашвили: территория и госуправление. что получилось у Грузии? <https://cyberleninka.ru/article/n/reformy-mihaila-saakashvili-territoriya-i-gosupravlenie-chto-poluchilos-u-gruzii/viewer>
8. Томас де Ваал, Выбор Грузии: какой курс избрать в период неопределенности? /; пер. с англ. М. Коробочкина, Моск., Центр Карнеги. – М., 2011, 67 с.
9. Филиппова Петра, «Как разрушить мафиозное государство. Опыт Грузии»
<https://kafkassam.com/как-разрушить-мафиозное-государств.html>.
10. Lawson Robert E. and Larisa Burakova. 2014. Georgia's Rose Revolution: How One Country Beat the Odds, Transformed Its Economy, and Provided a Model for Reformers Everywhere. Guatemala City: Universidad Francisco Marroquin.
11. Worldwide Governance Indicators,
<http://info.worldbank.org/governance/wgi/#home>

¹ Տե՛ս Լ. Բուրակովա, Որո՞ւն է Գրուզիայի վերածնունդը? <https://republic.ru/posts/26156>

Վահագն Խաչատուրյան
Արամ Խաչատուրյան

ՎՐԱՍՏԱՆԻ «ՎԱՐԴԵՐԻ ՀԵՂԱՓՈԽՈՒԹՅԱՆ» ԴԱՍԵՐԸ
ԵՎ «ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՀՐԱՇՔԸ»

Համառոտագիր: Վրաստանը տնտեսապես ԽՍՀՄ-ի ամենազարգացած հանրապետություններից մեկն էր: Բայց Խորհրդային Միության փլուզումից հետո, որն ուղեկցվեց տնտեսական կապերի և ավանդական շուկաների կորստով, երկրի զբոսաշրջության, արդյունաբերության և գյուղատնտեսության բավականին ուժեղ դիրքերը մեծապես թուլացան: Երկրի տնտեսությունը վերականգնելու համար անհրաժեշտ էին բարեփոխումներ, մասնավորապես՝ անհրաժեշտ էր անցում կատարել կառավարման կենտրոնացված պլանային ինստիտուտներից շուկայականի:

Սակայն 90-ականներին և նոր դարաշրջանի առաջին տարիներին Վրաստանի կառավարությունն այդպես էլ ի վիճակի չեղավ բարեփոխումներ կատարել: Կոռուպցիայի բարձր մակարդակը, ազգային ռեսուրսների անարդյունավետ օգտագործումը ձախողման հիմնական պատճառներն էին:

Բանալի բաներ. հեղափոխություն, կոռուպցիա, ժողովրդավարություն, հարկեր, ոստիկանություն, պետական ապարատ, բյուրոկրատիա, ազատականություն

Ваагн Хачатурян
Арам Хачатурян

«ЭКОНОМИЧЕСКОЕ ЧУДО» ГРУЗИИ И УРОКИ «РЕВОЛЮЦИИ РОЗ»

Аннотация: Грузия в экономическом отношении была одной из наиболее развитых республик СССР. Но после распада Советского Союза, сопровождавшегося утратой экономических связей и традиционных рынков, довольно сильные позиции страны в области туризма, промышленности и сельского хозяйства в значительной степени ослабли. Для восстановления экономики страны требовались реформы, в частности, был необходим переход от централизованных институтов управления к рыночным.

Однако в 90-ые и в первые годы нового века правительству Грузии так и не удалось провести реформы. Высокий уровень коррупции, неэффективное использование национальных ресурсов были главными причинами провала.

Ключевые слова: революция, коррупция, демократия, налоги, полиция, государственный аппарат, бюрократия, либерализм

Vahagn Khachaturyan
Aram Khachaturyan

**“THE ECONOMIC MIRACLE” OF GEORGIA
AND THE LESSONS OF “ROSE REVOLUTION”**

Abstract: Georgia was economically one of the most developed republics of the USSR. However, after the collapse of the Soviet Union, accompanied by the loss of economic ties and traditional markets, rather strong positions of the country in tourism, industry and agriculture were significantly weakened. For recovery of the country's economy reforms were necessary, in particular, transition from centralized management institutions to market ones was required.

However, in 90s and in the first of the new century the government of Georgia was not successful in implementing reforms. High level of corruption, inefficient use of national resources were the main reasons for failure.

Keywords: revolution, corruption, democracy, taxes, police, state apparatus, bureaucracy, liberalism